

MULOQOT VA NUTQ MADANIYATI HAQIDA ASOSIY TUSHUNCHALAR

M. Tursunova

ISFT Samarqand filiali

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqot va nutq madaniyatining asosiy tamoyillari, ularning jamiyatdagi ahamiyati va rivojlanish usullari tahlil qilinadi. Til madaniyatining nutqiy va nutqsiz kommunikatsiyadagi roli, shaxs va jamiyat nutq madaniyati o'rtasidagi farqlar, shuningdek, samarali muloqot qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar yoritilgan.

Kalit soʻzlar: *Muloqot madaniyati, nutq madaniyati, til, tafakkur, madaniyat, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy hodisa, til vositalari, belgilar tizimi.*

Annotation: This article analyzes the fundamental principles of communication and speech culture, their social significance, and development methods. It examines the role of language culture in verbal and non-verbal communication, differences between individual and social speech culture, and skills necessary for effective communication.

Key words: *Communication culture, speech culture, language, thinking, culture, value system, social phenomenon, language tools, sign system.*

Til madaniyat koʻzgusi boʻlib, u nafaqat insonni oʻrab turgan real dunyoni, uning hayotining real sharoitlarinigina emas, balki xalqning ijtimoiy oʻz-oʻzini anglashi, uning mentaliteti, milliy xarakteri, turmush tarzi, urf-odatları, axloqi, qadriyatlar tizimi, dunyoqararashini ham aks ettiradi.

Bu madaniyatni saqlovchi xazina hisoblanadi. U madaniy qadriyatlarni - lugʻat, grammatika, maqollar, folklor, badiiy va ilmiy adabiyotlarda yozma va ogʻzaki nutq shakllarida saqlanadi.

Til nafaqat muloqot va fikrni ifodalash vositasi, balki madaniy qadriyatlarning jamlanmasidir.

Insonning madaniyat darajasi, tafakkuri, aql-zakovatining eng muhim koʻrsatkichlaridan biri uning nutqidir. Yaxshi rivojlangan nutq zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng muhim vositalaridan biridir. Nutq voqelikni anglash usulidir. Bir tomondan, nutqning boyligi koʻp jihatdan odamning yangi gʻoyalar va tushunchalar bilan boyitishiga bogʻliq; boshqa tomondan, til va nutqni yaxshi bilish tabiatdagi va jamiyat hayotidagi murakkab aloqalarni muvaffaqiyatli bilishga yordam beradi. Nutq odamlarning birgalikdagi faoliyatida, ijtimoiy hayotda, axborot almashishida, bilishda,

ta'lim-tarbiyada zarur bo'lgan muloqot turlaridan biri bo'lib, u insonni ma'naviy jihatdan boyitadi, san'at obyekti bo'lib xizmat qiladi.

Til bu muloqot jarayonining asosiy quroli hisoblanib, har bir inson tomonidan har kuni boshqa insonlarga ma'lumotlarni yetkazuvchi muhim qurol hisoblandi. Til shu bilan birgalikda madaniyatda muhim rol o'ynaydi va bu hodisani quyidagi holatlarda ko'rish mumkin bo'ladi 1) Til madaniyatning ajralmas qismi 2) Madaniyat va til bir biridan farq qilsada lekin o'zaro bir biri bilan bog'liq; 3) Madaniyatning tilga ta'siri; 4) Tilning madaniyatga ta'siri va odamlarning qarashlari.

Muloqot jarayonida, til insonlar tomonidan ishlatiladigan va madaniyatga ta'sir qiladi yoki aksincha. Bu ikki holat bir biridan ajratilmaydi, ular xuddi bir tangadek, bir tomoni madaniyat bo'lsa ikkinchi tomoni til bo'ladi. Zamonaviy inson hayotida nutq faoliyati alohida muhim o'rin tutadi; busiz na kasbiy bilimlarni egallashni, na umumiy madaniy rivojlanishni tasavvur qilib bo'lmaydi. Muloqot yuritish qobiliyati ijtimoiy hodisa sifatida insonning asosiy xususiyatlaridan biriga aylanadi. "Nutq madaniyati" tushunchasi, shuningdek, adabiy til me'yorlarini og'zaki va yozma shaklda o'zlashtirish sifatida talqin etiladi, bunda til vositalarini tanlash va tashkil etish amalga oshiriladi, bu ma'lum bir muloqot sharoitida va muloqot etikasiga rioya qilgan holda, belgilangan muloqot maqsadlariga erishishda eng katta samarani ta'minlashga imkon beradi.

"Demak, nutq madaniyati lingvistik vositalarning shunday tanlovi va shunday tashkil etilishiki, ma'lum bir muloqot sharoitida zamonaviy til me'yorlari va muloqot etikasiga rioya qilgan holda, belgilangan kommunikativ maqsadlarga erishishda eng katta ta'sir ko'rsatishga imkon beradi", - E.N. Shiryaev nutq madaniyati tushunchasini belgilaydi.

Nutq madaniyatini mustaqil rivojlantirish yo'llari va vositalarini tushunish uchun ushbu fan tushunchalarining mazmuni va hajmini aniq tushunish kerak.

Bu fanning markaziy tushunchasi til tushunchasidir. Til - bu inson jamiyatida tabiiy ravishda paydo bo'lgan va rivojlanayotgan, insonning barcha tushunchalari va fikrlarini ifodalashga qodir bo'lgan va birinchi navbatda muloqot qilish uchun mo'ljallangan, tovush shaklida kiyingan belgi birliklari tizimi.

Tovush va ma'noni o'zaro bog'lash qobiliyati tilning eng muhim xususiyatidir. Til bir vaqtning o'zida obyektlar va nutq o'rnini bosuvchi belgilar tizimi va odamlarning ruhiy tajribasini o'zida jamlagan ma'nolar to'plamidir.

Nutq tushunchasi til bilan chambarchas bog'liq. Nutq - vaqt o'tishi bilan yuzaga keladigan va tovush (shu jumladan, ichki talaffuz) yoki yozma shaklda kiyingan aniq nutqdir. Nutq deganda, odatda, nutqning o'zi ham, bu jarayonning natijasi ham tushuniladi, ya'ni nutq faoliyati ham, xotirada yoki yozuvda qayd etilgan nutq mahsulotlari ham". Nutq idrok etiladigan, konkret va o'ziga xos, qasddan va ma'lum bir maqsadga qaratilgan bo'lib, u vaziyat bilan shartlangan, subyektiv va ixtiyoriydir. Nutqda tilning funktsiyalari ulardan birining ustunligi bilan turli xil birikmalarda

namoyon bo'ladi. Odamlar o'rtasidagi muloqot ham ijtimoiy-psixologik o'zaro ta'sir, ham ma'lumot uzatish kanalidir. Shuning uchun nutq madaniyatiga oid darsliklarda muloqot atamasi qo'llaniladi. Muloqot - bu odamlar o'rtasidagi muloqot, ma'lumot almashish jarayoni, jamiyat faoliyati va shaxslararo munosabatlarni ta'minlaydigan jarayon. Muloqot kommunikativ harakatlardan iborat bo'lib, unda kommunikantlar (xabar muallifi va qabul qiluvchisi) ishtirok etadi, bayonotlar (matnlar) hosil qiladi va ularni sharhlaydi. Muloqot jarayoni ma'ruzachining niyatidan boshlanadi va qabul qiluvchining bayonotni tushunishini ta'minlashga qaratilgan.

Notiqning nutqiy faoliyati natijasi matndir. Matn - bu to'liq nutq ishi (yozma yoki og'zaki), uning asosiy xususiyatlari yaxlitlik va izchillikdir. Matn tuzilishining to'g'riligi tashqi uyg'unlik, ichki mazmunlilik, o'z vaqtida idrok etish imkoniyati va aloqa uchun zarur shart-sharoitlarni amalga oshirish talablariga rioya qilishdan iborat.

Matnni idrok etishning to'g'riligi nafaqat lisoniy birliklar va ularning birikmalari, balki bilimning zaruriy umumiy asoslari bilan ham ta'minlanadi. Nutq sifatlari tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Nutq sifatlari - nutqning muloqot samaradorligini ta'minlaydigan va so'zlovchining nutq madaniyati darajasini tavsiflovchi xususiyatlari.

Filologiyada shaxs nutq madaniyati bilan jamiyat nutq madaniyati farqlanadi. Shaxsning nutq madaniyati individualdir. Bu jamiyatning nutq madaniyati sohasidagi bilimga bog'liq bo'lib, ushbu bilimdan foydalanish qobiliyatidir. Shaxsning nutq madaniyati jamiyat nutq madaniyatining bir qismini oladi, lekin ayni paytda u jamiyat nutq madaniyatidan kengroqdir. Tildan to'g'ri foydalanish o'ziga xos uslubni, to'g'ri va etarlicha rivojlangan didni nazarda tutadi.

Jamiyat nutq madaniyati - bu nutq faoliyatining eng yaxshi namunalarini tanlash, to'plash va saqlash, adabiy klassikalarni shakllantirish va adabiy til me'yorlariga rioya qilishdir. Nutq madaniyatining bunday tushunchasini Yu.V. Rojdestvenskiy (Umumiy filologiya. Moskva, 1996. 14-bet) o'z asarlarida aytib o'tgan.

Albatta, nutq madaniyati fani doirasida nafaqat adabiy me'yor va muloqot qoidalarini yuqori darajada egallash misollari, balki shaxsning nutq faoliyatida ham, jamiyat nutq amaliyotida ham me'yorlarning buzilishi holatlari ko'rib chiqiladi.

Adabiy til, til normalari, uslub, til mezon, til shaxsi, nutq turlari va shakllari, nutq odobi kabi tushunchalar ham nutq madaniyatining asosiy tushunchalaridir.

Nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy taraqqiyotning muhim omilidir. Tilning to'g'ri ishlatilishi, madaniy farqlarni anglash va samarali kommunikatsiya qoidalarini egallash jamiyatdagi hamjihatlikni mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shiryaev E.N. "Nutq madaniyati: nazariya va amaliyot". - M.: Flinta, 2010. - 280 b.

2. Rojdestvenskiy Yu.V. "Umumiy filologiya". - M.: Prosveshchenie, 1996. - 320 b.
3. Qodirova M. "O'zbek tilining nutq madaniyati". - T.: Mumtoz so'z, 2018. - 184 b.
4. M. Tursunova. (2025). THE UNCONSCIOUS ASPECTS OF THE CULTURE OF LINGUISTIC COMMUNICATION. *Web of Technology: Multidimensional Research Journal*, 3(3), 52–54. Retrieved from <https://webofjournals.com/index.php/4/article/view/3759>

